

Klasik Edebiyat Dünyasını Dijital Yöntemlerle Haritalamak: Bir Nazîre Mecmuasının Sosyal Ağ Analizi

Abdullah Karaarslan

Doktora Öğrencisi, Sabancı Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
abdullah.karaarslan@sabanciuniv.edu, <https://orcid.org/0000-0002-1671-6324>

Giriş

Klasik Türk edebiyatında edebî üretim, münferit bir faaliyet olmanın ötesinde şairler arasında kurulan çok katmanlı ilişkiler zemininde gerçekleşmektedir. Bu ilişkilerin görünür olduğu türlerden biri olan nazîre; gelenekte hürmetin, dostluğun veya rekabetin ifadesi niteliğindedir (Köksal, 2023). Bu yönüyle nazîre, edebî alan içinde hem estetik bir karşılık verme biçimi hem de sosyal ve kültürel sermayenin dolaşımını sağlayan bir etkileşim aracıdır. Nazîreler, şairler arası ilişkilerin göstergeleri olarak okunduğunda, şairlerin kimlerle ilişki kurduğu, hangi çevrelere bağlı olduğu ve edebî pozisyonunu nasıl inşa ettiği takip edilebilir durumdadır. Nazîrelerin derlendiği mecmualar ise edebî toplulukların ve prestij dinamiklerinin izinin sürülebileceği tarihi ilişki ağları sunmaktadır. Bu ağlar içinde kimi şairler merkezî konumlarda bulunmuş, kimisi çeperde kalmış, kimisi de farklı gruplar arasında köprü işlevi görmüş vaziyettedir. Bu ilişkisel veriler, edebî üretimin bireyler arasında nasıl dolaştığının, biçimlendiğinin ve kimler etrafında yoğunlaştığının anlaşılmasına imkân tanımaktadır.

Bu çalışma, metin merkezli bir okuma yapmaksızın nazîre mecmualarındaki ilişkisel ağı anlamlandırmayı amaçlamaktadır (Peri, 2020). Bu yaklaşımla, şairler arası edebî ilişkiler sosyal ağ yapısı içinde sorgulanacaktır. Bunun için XVI. yüzyılda üretildiği düşünülen mürettebi meçhul bir nazîre mecmuası incelenecek ve şu sorulara cevap aranacaktır: Nazîre etkinliğine bakıldığında bu mecmuanın şiir ağında kimler merkezî figürdür, kimler çeperdedir? Nazîrelerde karşılıklılık ne düzeydedir? Edebî

alan tek merkezli mi yoksa çok-merkezli midir? Şairler belirgin alt gruplar, edebî topluluklar oluşturmuşlar mıdır? Hangi şairler farklı edebî gruplar arasında köprü işlevi görüyordu? Ayrıca, mecmuayı tertip eden kişi kim olabilir sorusu da ağ verileri ve tarihî bilgiler üzerinden değerlendirilecektir. Bu ilişkisel bağlamı sistematik biçimde çözümleyebilmek için dijital beşerî bilimlerin sunduğu imkânlardan yararlanılacaktır.

1. Dijital Yöntemler ve Sosyal Ağ Analizi'nin Edebiyat Tarihinde Kullanımı

Dijital yöntemler, geleneksel yakın okuma tekniklerinin yanında nicel metotların da kullanılmasına imkân tanıyarak araştırmacıların büyük ölçekli veriler (big data) üzerinde dijital araçlarla çalışmasını mümkün kılmıştır. Böylece daha önce sezgisel olarak kavranabilen ya da görünmez kalan yapılar, örüntüler ve ilişkiler, bugün sistematik biçimde açığa çıkarılabilmektedir (Wetherell, 1998). Bu yeni bağlamda öne çıkan alanlardan biri, tarihî ve edebî metin kümelerine Sosyal Ağ Analizi yöntemlerinin uygulanmasıdır.

Sosyal Ağ Analizi; bireyler, gruplar ya da metinler arasındaki karmaşık ilişkileri nicel olarak analiz etmeye ve görselleştirmeye imkân vermektedir.¹ Bu bağlamda son yıllarda beşerî bilimlerde özellikle ilişkisel yapıların ve büyük ölçekli metin verilerinin sistematik biçimde analiz edilmesi açısından önemli bir yöntem hâline gelmiştir. Tarih, edebiyat ve kültürel çalışmalar sahasında bireyler arası bağların, mektuplaşmaların, atıf zincirlerinin ve ortak üretim pratiklerinin haritalandırılması bu yöntemle mümkün olmakta; böylece metinler yalnızca içerik açısından değil, üretim ve dolaşım bağlarıyla birlikte ele alınabilmektedir. Bu yaklaşım, geleneksel yorumlayıcı yöntemleri dışlamaksızın onları tamamlayıcı nitelikte olup disiplinlerarası dijital araştırmalara da kapı aralamaktadır.

Bu alandaki öncü örneklerden biri, erken modern Avrupa entelektüellerinin mektuplaşmalarını inceleyen “Mapping the Republic of Letters” projesidir.² Stanford Üniversitesi merkezli bu proje, XVI. ila XVIII. yüzyıllar arasında mektuplaşmalar aracılığıyla şekillenen entelektüel toplulukları incelemek üzere geliştirilmiştir. Voltaire, John Locke, Benjamin Franklin gibi pek çok figürün yazışmaları üzerinden üretilen veri, içerik analizinden ziyade mektupların kim tarafından, kime, nerede ve ne zaman gönderildiği gibi yapısal öğeleri temel alır. Bu bağlamda, mektuplar arasındaki yönlü bağlantılar haritalanarak bilgi dolaşımının coğrafi yoğunlukları, merkezleri ve ağ dinamikleri tespit edilmiştir. Projenin temel katkısı, geleneksel arşiv belgelerini dijital veri nesnesine dönüştürerek mikro ve makro ölçekte tarihî ilişkilerin analizine imkân tanınmasıdır. Örneğin, Franklin'in yazışmalarının Londra-Filadelfiya ekseninde yoğunlaştığı, Voltaire'in İngilizlerle sınırlı etkileşim kurduğu ya da Kircher'in küresel ölçekte bir ağ inşa ettiği gibi bulgular, yalnızca sezgisel değil görselleştirilebilir ve sayısallaştırılabilir biçimde ortaya konulmuştur (Edelstein vd., 2017).

¹ Sosyal Ağ Analizi hakkında detaylı bilgi bkz. Kadushin, 2012; Yang & Springer-Keller, 2017.

² Proje sayfası için bkz. <http://republicofletters.stanford.edu>.

Benzer şekilde, “Six Degrees of Francis Bacon” projesi de erken modern İngiltere’deki entelektüel ve sosyal ilişkileri Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle modelleyen büyük ölçekli dijital beşerî bilimler projelerindendir.³ 1500-1700 yılları arasında yaşamış yüzlerce figür arasındaki doğrudan veya dolaylı bağlar, biyografik kaynaklardan elde edilen metinlerin istatistiksel grafik modelleme teknikleriyle analiz edilmesi yoluyla çıkarılmıştır. Böylece Francis Bacon etrafında şekillenen ilişkiyel yapıdan yola çıkarak erken modern Britanya’nın entelektüel ağı yeniden kurgulanmıştır (Warren vd., 2016).

Bu tür projeler, ilişkiyel verinin sistematik biçimde analiz edilmesinin dijital beşerî bilimler için sunduğu imkânları ve aynı zamanda geleneksel tarih yazımıyla nasıl bütünleşebileceğini göstermektedir. Sosyal Ağ Analizi bu yönüyle, edebî toplulukları, merkez-çevre ilişkilerini ve edebî etkileşim biçimlerini açıklamada güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, bu yöntemin klasik Türk edebiyatı sahasında henüz sistematik biçimde uygulandığı örnekler bulunmamaktadır. Bu nedenle mevcut çalışma, divan edebiyatındaki ilişkileri haritalandırarak bu coğrafyaya özgü edebî üretimlerin Sosyal Ağ Analizi yöntemleriyle okunabileceğini göstermesi açısından literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

2. İzlenen Yöntem

Çalışmanın merkezinde, XVI. yüzyıla ait olduğu düşünülen, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde TY 9940 numarasıyla kayıtlı olan bir nazîre mecmuası bulunmaktadır. Bu mecmua üzerine iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Kara, 2019; Altuntaş, 2023). İncelenen nazîre mecmuası, hacim itibarıyla *Pervâne Bey Mecmuası* ya da Edirneli Nazmî’nin *Mecma’u’n-Nezâ’ir*’i gibi örneklerle kıyaslandığında daha küçük ölçeklidir. Bununla birlikte, nazîrelerin tamamı XVI. yüzyılda yaşamış şairlere aittir. XV. yüzyılın önde gelen şairlerinden Ahmed Paşa, Necâtî, Şeyhî, Nizâmî, Ahmedî gibi figürlerin hiçbirine yer verilmediği gibi, XVI. yüzyıldan Zâtî, Kânî, Bâsîrî, Taşlıcalı Yahya gibi figürler de mecmuanın dışında bırakılmıştır. Bu durum, mecmuanın dönemin şiir dünyasını bütün yönleriyle temsil etme iddiası taşımadığını; aksine, belirli bir estetik ya da sosyal çevreye odaklanan seçici bir derleme olduğunu göstermektedir. Ancak tam da bu seçicilik, mecmuayı sosyal ağ analizi açısından daha anlamlı kılmaktadır. Zira kimlerin dâhil edildiği ya da dışarıda bırakıldığı dönemin edebî hiyerarşilerine, tanınırlık ilişkilerine ve edebî prestij dağılımına dair önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle mecmuayı, mürettibin edebî görüşünü ve ilişki ağlarını yansıtan kapsamı sınırlı bir kaynak olarak değerlendirmek gerekmektedir. Analize geçmeden önce bu yönün özellikle göz önünde bulundurulması, yapılacak yorumların daha isabetli olmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada, nazîre ilişkilerinin yapısal örüntülerini analiz etmek amacıyla Sosyal Ağ Analizi yöntemi kullanılmıştır. Mecmuada 67 şair arasında toplamda 538 nazîre

³ Proje sayfası için bkz. <http://sixdegreesoffrancisbacon.com>.

ilişkisi, yönlü (directed) ve ağırlıklı (weighted) bir ağ hâline getirilerek sayısallaştırılmıştır. Elde edilen ağ verisi sayesinde, şairler arasındaki etkileşimler merkezîlik, yoğunluk, karşılıklık gibi ölçütler üzerinden değerlendirilmiş; ağın genel yapısı, alt grupları ve merkezde konumlanan aktörler belirlenebilmiştir. Analizler, R yazılım ortamı kullanılarak gerçekleştirilmiş, tüm grafik görselleştirmeleri ve ağın yapısal hesaplamaları R içindeki özel ağ analiz paketleriyle (igraph, ggraph vb.) üretilmiştir.

Bir nazîre mecmuasına Sosyal Ağ Analizi yöntemlerini uygulamak, geleneksel metin yorumlamasını ikame etmeyi amaçlamaktan ziyade onu tamamlar vaziyettir. Tarihî ve edebî bağlam üzerine yapılacak yorumlarla desteklendiğinde ise anlamlı katkılar sağlamaktadır. Burada inşa edilen ağ, şiir aracılığıyla kurulan ilişkinin bir soyutlaması niteliğindedir. Bu soyutlamalar sayesinde makro düzeyde (genel ağ yapısında) ve mikro düzeyde (şair rollerinde) yapılan analizler, XVI. yüzyıl klasik divan edebiyatının prestij dinamiklerini, rekabet ilişkilerini ve edebî kimlik oluşumlarını daha açık bir biçimde anlamamıza imkân sunmaktadır. Bu çalışma, mevcut büyük veriyi sistematik sorularla yapılandırarak edebî ilişkileri görünür ve ölçülebilir hâle getirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, nazîre mecmuası öncelikle Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle nicel olarak incelenecek; ardından, bu nicel bulgular tarihî bağlamla ilişkilendirilerek nitel analizler yapılacaktır. Bu iki katmanlı analiz, nazîre mecmualarının hem ilişkisel yapısını hem de tarihî bağlamını birlikte değerlendirmeyi sağlamaktadır.

3. Nazîre Mecmuasının Nicel Analizi

Bu bölümde, nazîre mecmuası (İÜ TY 9940) yönlü ve ağırlıklı bir ağ modeli çerçevesinde incelenmektedir. Şairler arasındaki bağlantıların yönü, yoğunluğu, karşılıklılığı ve rol dağılımı gibi ölçütler aracılığıyla dönemin edebî ilişkilerinin yapısı ortaya konmaktadır. Merkezde yer alan şairler, topluluk içi bağ örüntüleri ve edebî kutuplaşmalar; genel ağ özellikleri, merkezlik ölçütleri, modüler yapı analizi ve alt-ağ görselleştirmeleri yardımıyla analiz edilmektedir. Böylece mecmuadaki nazîrelerin nasıl dolaşıma girdiği ve hangi şair kümelerinde yoğunlaştığı yapısal olarak görünür hâle gelmektedir.

İncelenen mecmua, 67 şair arasında kurulmuş 538 nazîre ilişkisinin kaydını içermektedir. Her nazîre kaydı, nazîre yazar şair (source) ile bu şiire muhatap olan şairi (target) birleştiren yönlü bir bağlantı (directed edge) olarak kodlanmıştır. Aynı şair çiftleri arasındaki tekrarlar birleştirilerek 538 tekil nazîre 271 yönlü ve ağırlıklı kenara (edge) dönüştürülmüştür. Bu bağlamda, ağın her bir düğümü (node) bir şairi temsil ederken şairler arasındaki kenarlar ise nazîre ilişkilerini göstermektedir. Kenarların ağırlıkları, iki şair arasında gerçekleşen nazîrelerin sayısına göre atanmıştır.

Kaynak (Source)	Hedef (Target)	Kenar Ağırlığı (Edge Weight)
Ahdi	Bâkî	8

Örneğin, Ahdî'nin Bâkî'ye yazdığı 8 ayrı nazîre, ağda “Ahdî → Bâkî” yönünde, ağırlığı 8 olan bir kenar olarak kodlanmıştır. Bu yapılandırma, sadece ilişkilerin varlığını değil, aynı zamanda yoğunluğunu da yansıtmaktadır. Böylece ağ hem yönlü (kim kime yazmış) hem de ağırlıklı (kaç kez yazmış) bir biçimde kurgulanmakta; bu sayede şairler arasındaki hiyerarşiler ve karşılıklı edebî ilgiler de daha net biçimde yorumlanabilmektedir.

3.1. Ağın Yapısal Özellikleri

Ağ yapısının genel ve yerel özelliklerini analiz etmek için çeşitli metrikler hesaplanmıştır:

- Yoğunluk (Density): Mümkün olan tüm bağlantıların yüzde kaçını gerçekleştirmiştir?
- Çap (Diameter) ve Ortalama Yol Uzunluğu (Average Path Length): Ağ genelinde bir şairden başka bir şaire ulaşmak için gereken ortalama adım sayısı nedir ve en uzak iki şair arasındaki mesafe ne kadardır?
- Karşılıklılık (Reciprocity): Bağlantıların ne kadarı çift yönlüdür?
- Kümelenme Katsayısı (Clustering Coefficient): Şairler arasında üçlü bağlılıklar (triadic closure) ne kadar yaygındır? Bu, belirli şair grupları arasında sıkı etkileşimlere işaret eder mi?

Ölçüt	Değer
Şair Sayısı	67
Nazîre bağı	217
Yoğunluk	0,061
Çap (en uzun yol)	5 adım
Ortalama yol uzunluğu	2,49 adım
Karşılıklılık	0,303
Ortalama kümelenme	0,343

Ağın yoğunluk değeri olan 0,061, teorik olarak mümkün olan tüm bağlantıların yalnızca %6'sının gerçekleştiğini göstermektedir. Bu oran, ağın düşük yoğunluklu yani seyrek bir yapıya sahip olduğunu; ancak bu seyrekliliğin rastlantısal değil, seçici ilişki tercihleriyle oluştuğunu düşündürmektedir. Şairler, ağ içinde herkesle ilişki kurmak yerine belirli kişilerle sınırlı ve odaklı bağlantılar geliştirmiştir.

Ağın çapı, en uzak iki düğüm arasındaki en kısa yolun uzunluğunu vermektedir. Bu çalışmada çap değeri 5 olarak hesaplanmıştır; bu ise ağdaki en uzak iki şairin dahi yalnızca beş adımda birbirine ulaşabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla ağ, yoğunluk bakımından seyrek olmasına rağmen yapısal olarak dağınık değil, aksine bağlı bir etkileşim ağıdır. Bu yapı, şairlerin birbirlerine dolaylı yollarla dahi kolayca erişebildiği bir şiir topluluğu ortaya koymaktadır. Nazîrelerin belli şairler etrafında yoğunlaşması ise ağda merkezî figürlerin oluştuğunu göstermektedir. Bu şairler daha fazla nazîre aldıkları için merkezde yer alırken az sayıda bağlantıya sahip olanlar çeperde kalmaktadır.

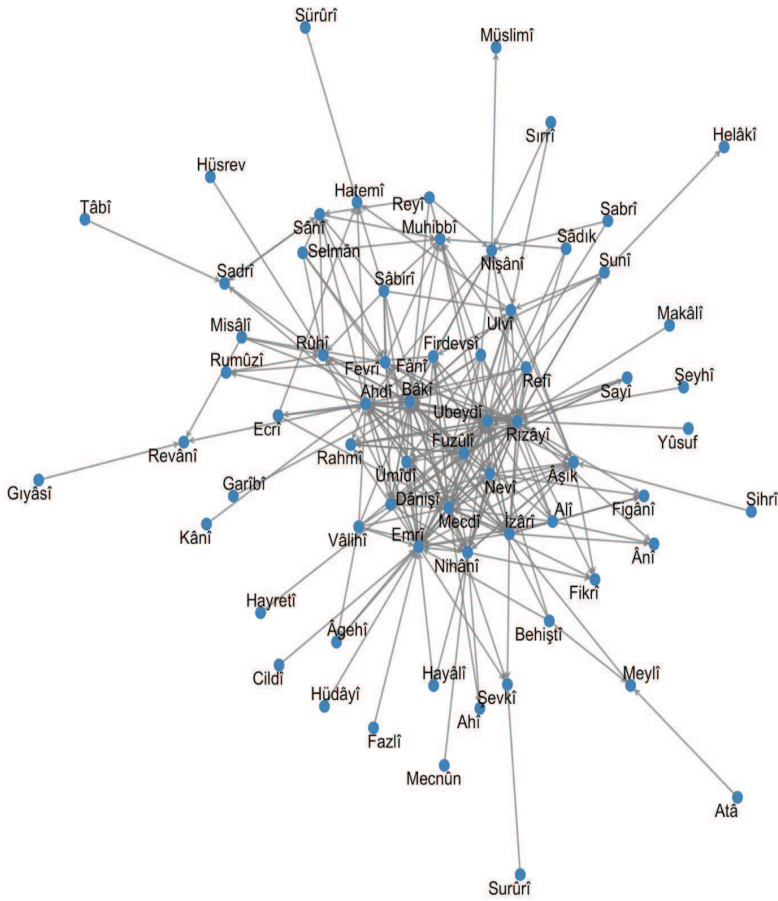
Ortalama yol uzunluğu 2,5 adımdır. Bu ise ağdaki herhangi iki şairin birbirine ortalama iki buçuk adımda ulaşabildiğini göstermektedir. Bu değer, coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış Osmanlı şiir dünyasında, şairler arasındaki ilişkisel mesafenin oldukça kısa olduğunu ortaya koymaktadır. Yani nazîre aracılığıyla oluşan edebî etkileşimler, fiziksel mesafeye rağmen yapısal olarak birbirine yakın ve geçişli bir ağ örüntüsü meydana getirmiştir.

Ağdaki karşılıklılık oranının 0,303 olması, yönlü bağlantıların yaklaşık %30'unun çift yönlü, %70'inin ise tek yönlü olduğunu göstermektedir. Bu dağılım, nazîre ilişkilerinin önemli bir bölümünün tek taraflı gerçekleştiğini; yani birçok şairin nazîre yazdığı kişilerden karşılık almadığının göstergesidir. Tek yönlü bağlar genellikle bir şairin otorite kabul ettiği bir figüre nazîre yazması ve muhatabın buna yanıt vermemesiyle oluşmakta; bu da edebî düzlemde hiyerarşik bir yönelimi yansıtmak-tayken çift yönlü bağlantılar karşılıklı tanınırlık, etkileşim ve edebî diyalog içeren daha dengeli bir ilişki biçimini temsil etmektedir. Bu oran, nazîre geleneğinin yapısında hem dikey (hiyerarşik) hem de yatay (karşılıklı) ilişki biçimlerinin bir arada bulunduğunu sayısal olarak göstermektedir. Ağ, bir yandan belli merkez figürlere yönelen tek taraflı bağlantılarla edebî bir hiyerarşi üretirken diğer yandan belirli şair grupları arasında çift yönlü bağlarla kurulan karşılıklı etkileşim alanlarını da barındırmaktadır. Bu ikili yapı, şiir üretiminin sadece bireysel estetik motivasyonlarla değil, aynı zamanda sosyal tanınma ve konumlanma dinamikleriyle şekillendiğine işaret eder durumdadır. 0,343'lük ortalama kümelenme katsayısı değeri, şairlerin birbirleriyle sıkı ilişki içinde olduğu küçük gruplar (triadlar) oluşturduğunun ve ağın belirli odaklar etrafında kümелendiğinin de göstergesidir. Bu bağlamda, şairlerin homojen bir merkez etrafında değil, birbirleriyle ilişkili birden fazla yerel merkez çevresinde kümелendiği söylenebilir.

3.2. Merkezîlik Göstergeleri ve Şair Rollerinin Karşılaştırmalı Analizi

Nazîre ağının genel özellikleri ortaya konduktan sonra, aktörlerin ağ içindeki konumları ve edebî dolaşım içindeki rolleri çeşitli merkezîlik ölçütleri aracılığıyla değerlendirilecektir. Bu bağlamda, her bir şairin nazîre ağı içerisindeki erişim kapasitesi, etkileşim potansiyeli ve yapısal etkisi bu ölçütler üzerinden analiz edilecektir.

Şekil 1: Nazîre Mecmuası'na (TY 9940) Dayalı Şairler Arası Ağ Görünümü

Şair	Derece	Arasındalık	Yakınlık	Özvektör
Nihâni	0,5	0,012	0,508	0,083
Mecdi	1,667	0,048	0,569	0,471
Rızâyî	1,773	0,124	0,611	0,721
İzârî	0,606	0,023	0,52	0,127
Ubeydî	1,53	0,048	0,574	0,632
Bâkî	1,318	0,086	0,584	0,366
Ulvî	0,258	0,014	0,475	0,092
Emrî	1,682	0,064	0,579	1
Ahdi	0,833	0,076	0,679	0,07

Bu tablo, nazîre ağı içindeki bazı öne çıkan şairlerin dört farklı merkezilik ölçütüne göre sahip oldukları değerleri karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Her bir ölçütün anlamı ve bu tabloya göre şairlerin konumu şöyle özetlenebilir:

1. Derece (Degree Centrality): Bir şairin doğrudan bağlantıda bulunduğu kişi sayısını göstermektedir. Rızâyî (1,773), Emrî (1,682) ve Mecdî (1,667), en yüksek derece değerlerine sahip isimler olarak ağın en çok bağlantıya sahip şairleri konumdadır. Buna karşılık Ulvî (0,258) ve Ahdî (0,197) gibi isimlerin daha sınırlı doğrudan bağlantılara sahip oldukları görülmektedir.

2. Arasındalık (Betweenness Centrality): Bir şairin diğerleri arasındaki en kısa yollarda ne kadar köprü işlevi gördüğünü göstermektedir. Ağdaki nazîre akışının kontrolünü ölçer. Rızâyî (0,124) bu açıdan en kritik şairdir; diğer şairler arasındaki bağlantılarda ana geçiş noktalarından biridir. Bâkî (0,085), Ahdî (0,076), Emrî (0,063), Mecdî (0,048) de önemli geçiş noktalarıdır. Ağın çeperindeki pek çok şairin arasındalık değeri 0'dır. Yani bu şairlerin nazîre akışını yönlendirmede bir rolleri görünmemektedir.

3. Yakınlık (Closeness Centrality): Bir şairin ağdaki diğer tüm şairlere ortalama olarak ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Bu ağdaki yakınlık değerleri, merkezdeki şairlere bakıldığında anlamlı bir sonuç verebilir. Merkezde yakınlık değeri en yüksek şairler Ahdî (0,67) ve Mecdî'dir (0,61). Bu isimlerden sonra İzârî'nin (0,58) gelmesi dikkat çekicidir. İzârî'nin yüksek yakınlık değeri, onun doğrudan birçok bağlantıya sahip olmasa da merkezî aktörlere yakın bir konumda yer aldığını ve bu sayede bilgiye veya etkileşime erişiminin hızlı olabileceğini göstermektedir. İzârî bu anlamda, üzerinden bilgi akışı olmayan fakat merkeze yakın çevresel bir düğüm olarak tanımlanabilir.

4. Özvektör (Eigenvector Centrality): Yalnızca bağlantı sayısına değil, aynı zamanda bağlı olunan kişilerin etkisine göre ağırlıklandırılmış merkeziliktir. Etkili şairlerle bağlantısı olan şairler bu ölçütte daha yüksek bir değere sahip olur. Bu bağlamda ağın en yüksek özvektör değerine sahip ismi Emrî'dir. Emrî'nin 1.0'luk tam değer alması, onun yalnızca çok sayıda kişiye bağlı olmadığını, aynı zamanda ağın en etkili figürleriyle güçlü ilişkiler kurduğunu göstermektedir. Emrî bu yönüyle sadece yapısal merkezde değil, aynı zamanda bilgi veya etki akışlarının kesişim noktasında konumlanmaktadır.

İkinci sırada yer alan Rızâyî (0,721), hem yüksek bağlantı sayısıyla hem de bu bağlantıların ağdaki etkili isimlerle kurulmuş olması sayesinde güçlü bir konumda bulunmaktadır. Benzer şekilde Ubeydî (0,632), genel yapıda çok öne çıkmasa da etkili düğümlerle kurduğu bağlantılar sayesinde yüksek özvektör değeri elde etmiştir. Diğer bir ifadeyle, yapısal merkezin dışında olmasına rağmen stratejik olarak konumlanmıştır. Mecdî (0,471), hem yüksek derece hem de güçlü bağlantıları sayesinde dengeli bir merkeziyet sergilerken Bâkî (0,366) diğer isimlere kıyasla daha düşük bir özvektör değerine sahiptir. Bâkî'nin diğer merkezilik değerlerine nispeten özvektör değerinin düşük kalması, onun ağda merkezî bir figür olmasına rağmen etki alanının sınırlı kaldığını ve merkezî aktörlerin yerine daha çok çevresel aktörlerin kendisine yöneldiğini göstermektedir.

1. Emrî Topluluğu: Bu toplulukta 16 şair yer almakta, iç yoğunluk %24,2 ve iç karşılıklılık %18,8 düzeyindedir. Topluluk içi bağlantılar ağı genel yoğunluk ortalamasının yaklaşık dört katına ulaşmaktadır. Bu durum, grup içinde düzenli ve karşılıklı nazîre üretiminin varlığına işaret etmektedir. Emrî, bu alt-ağın merkezî figürü olup (81 gelen nazîre) Mecdî yüksek üretkenliği ve dışa dönük bağlantılarıyla (56 giden nazîre) ikinci önemli düğüm olarak konumlanmaktadır. Nihânî ise grup içinde yer alan tamamlayıcı bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Yüksek iç bağlantı ve gö-reli karşılıklılık, bu modülün bir şiir meclisini andıran çok taraflı etkileşim yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

2. Bâkî Topluluğu: Bu grup da 16 üyeye sahip olmakla birlikte iç karşılıklılık %12,9 ile görece düşüktür. Bâkî merkezdedir ve yönelimi yüksek oranda tek taraflıdır (65 gelen nazîre, 22 giden nazîre). Bu yapı, hiyerarşik bir edebî merkezin varlığına işaret etmektedir; zira birçok şair Bâkî'ye nazîre yazmakta ancak kendisinden karşılık almamaktadır. Ağa yansıyan form, yıldız tipi bir merkezlilik olup çevrede yer alan şairler arasında yatay etkileşim zayıftır.

3. Ahdî Topluluğu: Bu modül, hem iç yoğunluk (%19) hem de dışa açıklık açısından ara konumda yer almaktadır. Grup içi karşılıklılık sıfır olup bununla birlikte ağ genelinde en yüksek arasındalık değerlerine sahip düğümlerden bazılarını barındırmaktadır. Ahdî, Fânî ve Ulvî gibi aktörler, Emrî ve Bâkî merkezleri arasında yapısal boşlukları dolduran geçiş noktalarıdır. Bu grubun üyeleri tarafından yazılan şiirlerin %53'ü diğer modüllere yönelik olup grubun edebî fonksiyonu ağlar arası bağ kurma yönündedir.

4. Fuzûlî Topluluğu: Bu grubun iç yoğunluğu %30,9 ile oldukça yüksektir. Karşılıklılık oranı da %38,1 gibi dikkate değer bir düzeydedir. Ağ yapısı bakımından kompakt ve içe kapanıktır. Bu durum, grubun edebî olarak özgün ve sosyal açıdan daha izole bir pozisyonda olduğunu düşündürmektedir.

5. Rızâyî Topluluğu: Yalnızca 9 üyeye sahip olan bu grup, %42'lik iç yoğunluk değeriyle en sıkı bağlı modüldür. Rızâyî, hem iç hem dış yönelim açısından ağı en yüksek katılım katsayısına (0,76) sahip aktörüdür. Bu yapı, Rızâyî'nin içerik ve edebî repertuarı farklı modüllere taşıyan bir köprü figürü olarak konumlandığının göstergesidir. Bu modül, ağdaki farklı edebî alanlar arasındaki bağlar üzerinden geçiş sağlayan, taşınabilir içeriklerin dolaşımını mümkün kılan bir arayüz rolü üstlenmektedir.

Alt-toplulukların yalnızca iç yapılarına değil modüller arası bağların dağılımına da bakıldığında, nazîre ağının geçirgen ve çok merkezli doğası daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. Bir topluluğun bağlantılarının ne ölçüde kendi dışına açıldığı, o modülün ağ içindeki işlevsel rolünü belirleyen temel göstergelerden biridir. Özellikle katılım katsayısı (participation coefficient) bu noktada belirleyici bir metrik olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra ortalama katılım değerlerinin yüksekliği, ağda

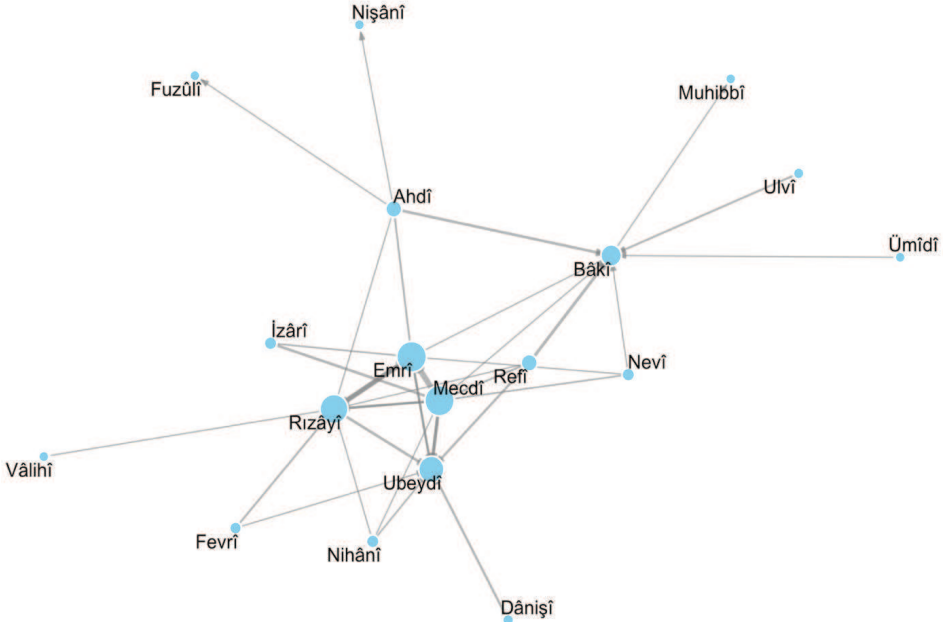
farklı modüller arasında şiir dolaşımını mümkün kılan çok sayıda aracı düğüm bulunduğunun işaretidir.

Bu bağlamda, Rızâyî (0,76), Nevî (0,73), İzârî (0,73) ve Ulvî (0,73) gibi yüksek katılım katsayısına sahip aktörler, farklı modüllerle bağlantı kurarak edebî içeriklerin kümeler arası dolaşımını sağlayan taşıyıcı figürlerdir. Bu şairler, yalnızca kendi gruplarında aktif olmakla kalmayıp edebî malzemeyi diğer gruplara taşıyarak nazîre ağının bütünlüğünü korumaktadır. Yapısal boşluk teorisine göre bu tür düğümler, farklı topluluklar arasında yer alan boşlukları kapatarak edebî üretimi modüller arasında geçirgen hâle getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu şairler edebî söyleyişleri ve yeni mazmunları yalnızca üretmekle kalmaz; aynı zamanda farklı gruplar arasında dolaşıma sokarak edebî alanı birbirine bağlayan “taşıyıcı damar” işlevi görmektedir.

3.4. Nazîre Ağında Edebî Kutuplaşmalar ve Geçiş Noktaları

Nazîre ilişkilerinin yoğunluğunu daha belirgin hâle getirmek üzere, kenar ağırlığı 3’ün üzerinde olan bağlantılar temel alınarak bir alt-ağ yapılandırılmıştır. Bu eşik değeri, bir şairin en az dört kez nazîre yazdığı durumları kapsayarak yalnızca süreklilik arz eden ve güçlü etkileşimleri görünür kılmayı amaçlamaktadır. Böylelikle bu alt-ağ, edebî etkileşimin merkezlerini, kümelenme örüntülerini ve kutuplaşma dinamiklerini daha net bir biçimde göstermektedir.

Şekil 3: Yüksek Yoğunluklu Nazîre İlişkilerine Dayalı Alt-Ağ Görünümü

Alt-ağda ilk dikkat çeken, Emrî'nin merkezinde yer aldığı yoğun ve sıkı bağlı bir kümelenmedir. Emrî'ye doğrudan bağlı düğümlerin sayıca fazla olması ve aralarındaki kenarların ağırlıklı oluşu, onun bireysel etkisinin ötesinde, etrafında şekillenmiş bir edebî topluluğun varlığını ortaya koymaktadır.

Bu alt küme içinde özellikle Mecdî, Ubeydî, İzârî, Rızâyî, Nihânî gibi isimler hem Emrî'ye yönelmekte hem de kendi aralarında bağ kurmaktadır. Yapısal olarak bu formasyon, yoğun etkileşimli, karşılıklı tanınırlığı yüksek bir çevre olarak okunabilir. Ayrıca bu şairlerin dışarıyla sınırlı sayıda bağlantıya sahip olması, yerel ve içe dönük bir edebî yapı özelliklerini taşıdığının göstergesidir.

Ağın ikinci belirgin noktası, Bâkî ve çevresidir. Bâkî'ye yönelen kenarların sayısı görece fazla olmakla birlikte bu kenarların ağırlıkları düşüktür. Bu yapı, Bâkî'nin güçlü bir referans figür olarak öne çıktığını; ancak çevresinde karşılıklı ilişkilere dayalı bir edebî topluluk teşekkül etmediğini ortaya koymaktadır. Yani Bâkî çevresi, Emrî çevresinin aksine şairler arası yatay etkileşimden yoksundur. Ümîdî, Ulvî, Ahdî ve Nevî'nin Bâkî'yle tek yönlü bağlandıkları; fakat kendi aralarında bağlara sahip olmadıkları Şekil 3'te görülmektedir. Bu şairlerin yönünün Bâkî'ye doğru olması, onu referans figürü konumuna yerleştirmektedir.

Dikkat çekici bir diğer husus ise Şekil 3'te açıkça görülen Bâkî ile Emrî kümeleri arasındaki kutuplaşmadır. Her iki şair yüksek dereceye sahip merkezler olarak belirginleşse de aralarındaki yapısal kopukluk ağda da açık biçimde gözlemlenmektedir. Bu durum, yalnızca bireysel düzeyde bir uzaklığı değil, iki ayrı edebî çevrenin varlığını yansıtmaktadır. Bu kutuplaşmanın bir tarafında Emrî çevresi karşılıklı etkileşimin ve yoğun iç bağların merkezini oluştururken diğer tarafta Bâkî çevresi daha gevşek ve tek yönlü ilişkilerle örülmüş bir yapı sunmaktadır. Bu iki kutup arasında ise Ahdî ve Nevî'nin yapısal olarak köprü rolü oynadığı görülmektedir. Bu şairler, her iki merkezle de doğrudan bağlara sahip olmalarıyla edebî kümeler arasında geçiş hattı oluşturarak ağın tümüyle kopuk bir yapıya dönüşmesini engeller durumdadır. Ağın periferisinde yer alan Ümîdî ve Ulvî yalnızca Bâkî'ye bağlıdır. Bu figürler etkilenen ancak etkilemeyen konumundadır. Bu bağlamda Ümîdî'nin yalnızca Bâkî'ye yönelmiş olması, onun Bâkî'ye edebî sadakatini görsel olarak ifade etmektedir.

Bu alt-ağ görselleştirmesi, nazîre ilişkilerinin yalnızca nicel sıklığını değil, aynı zamanda edebî etkileşimlerin örüntülerini de göz önüne sermektedir. Emrî çevresinde gelişen karşılıklı etkileşime dayalı sıkı bağlı yapı ile Bâkî etrafında oluşan tek yönlü ve merkez odaklı bağlantı ağı, nazîre geleneğinde farklı ilişki biçimlerinin ve edebî konumlanmaların bir arada var olduğunu göstermektedir. Bu yapı içinde Ahdî ve Nevî gibi şairlerin iki merkez arasında kurduğu köprüler, ağın geçirgenliğini sağlayarak edebî dolaşımın sürekliliğine katkıda bulunmaktadır.

3.4. Genel Değerlendirme: Nazîre Mecmuasının Yapısı ve İlişkisellik Üzerine Sayısal Bir Okuma

Yapılan analizler, nazîre mecmuası verisine dayalı şairler arası etkileşim ağının yapısal açıdan anlamlı bir örüntü sunduğunu ortaya koymaktadır. Ağ, seyrek bir yoğunluğa sahip olmakla birlikte, bu seyreklik rastlantısal değil, bağlantıların seçici olmasından kaynaklanmaktadır. Şairler, edebî yönelimlerini belirli merkez figürlere veya yerel topluluklara odaklamakta; dolayısıyla nazîre ağı belirgin bir edebî seçicilik ve tanınırlık üretmektedir. Emrî, Rızâyî ve Mecdî hem yüksek dereceleri hem de etkili şairlerle bağlantıları sayesinde ağı şekillendiren merkezî figürlerdir. Ahdî gibi aktörler ise doğrudan merkezde yer almamalarına rağmen yüksek arasındalık değerleriyle yapısal boşlukları dolduran, yani farklı edebî alanlar arasında köprü işlevi gören kilit düğümler olarak konumlanmaktadır.

Topluluk algılama analizinde ortaya çıkan beş edebî modülün kendi içinde kurduğu sıkı bağlantılar (yüksek iç yoğunluk) ve dışa dönük açıklıkları (katılım katsayısı), hem içsel edebî kimlikleri hem de diğer gruplarla etkileşim biçimlerini yansıtmaktadır. Özellikle Rızâyî, Nevî, İzârî ve Ulvî gibi aktörler, yüksek katılım değerleriyle bu modüller arasında içerik taşıyan yapısal araçlardır.

Ağda gözlenen düşük yoğunluk, prestij odaklı seçiciliğin; orta düzeydeki karışıklılık, dengeli bir edebî diyalog ortamının; ve yüksek üçlü kümelenme ise yerel edebî muhitlerin göstergesidir. Bununla birlikte, farklı modüller arasında şairleri taşıyan köprü rolündeki şairler yenilik dolaşımını mümkün kılmakta, ağın bütünlüğünü sağlamaktadır. Bu yapı, hiyerarşik bir yapıdan ziyade, çok merkezli (heterarşik), modüller ve köprü aktörlerce entegre edilen bir toplumsallığa işaret etmektedir. Bu bağlamda Osmanlı nazîre pratiği sosyal tanınma, edebî hiyerarşiler ve geçişli topluluklar gibi dinamiklerle biçimlenen bir edebî alana da işaret etmektedir. Ağ analizinin sunduğu bu perspektif, divan edebiyatının yalnızca içerik temelli değil, yapısal ve ilişkisel biçimde de okunabileceğini göstermektedir.

3.5. Nicel Analizin Sınırlılıkları

Bu çalışmada kullanılan nazîre mecmuası verisi, yönlü ve ağırlıklı bir sosyal ağ yapısı kurmaya elverişli olmakla birlikte belirli sınırlara tabidir. Öncelikle, nazîreler için bir tarih kaydı mevcut olmadığından ağ dinamik biçimde modellenmemiştir. Bu durum, şairler arası ilişkilerin zaman içinde nasıl geliştiğini, bağların hangi tarihî koşullarda oluştuğunu ve edebî etkilene hatlarının nasıl dönüştüğünü izlemeyi engellemiştir. Dolayısıyla bu analiz, belirli bir donmuş kesit üzerinden yürütülmüş statik bir model sunmaktadır.

İkinci olarak, ağ modellemesi yalnızca nazîre bağlarına dayanmakta; metin dışı sosyal, kurumsal veya siyasi dinamikler modele dâhil edilmemektedir. Şairlerin sahip

oldukları başka konumlar ve roller bu ağda temsil edilmemektedir. Bu nedenle, ortaya çıkan yapısal merkezliklerin ya da alt-modül kümelenmelerinin yalnızca edebî etkileşimlerle sınırlı olarak yorumlanması gerekmektedir. Ancak bazı metin dışı veriler, tarihî bağlamda nitel analizde dikkate alınacaktır.

Üçüncü olarak, analiz yalnızca bir nazîre mecmuasına dayanmakta olup divan şiiri geleneğinde mevcut olan diğer nazîre mecmuaları, tezkireler veya yazma mecmualar bu modellemeye dâhil edilmemiştir. Bu durum, ağın bazı edebî ilişkileri temsil edememesi ile sonuçlanabilir. Ayrıca, mecmua derleyicisinin tercihleri bazı şairleri ve nazîreleri daha görünür kılmıştır. Dolayısıyla, ağın yapısı doğrudan tarihî gerçekliği değil, mecmuanın oluşturduğu temsili edebî uzamı yansıtmaktadır. Ağın bir perspektifi yansıtması, tarihî bağlamda yorumlanacak ve nitel analizin önemli bir parçasını oluşturacaktır.

Son olarak, sosyal ağ analizine özgü metodolojik kabuller tüm çalışmayı etkileyen teknik parametredir. Bu tür algoritmaların farklı yapılandırılmaları alternatif modül kümeleri üretebilir. Bu nedenle, sonuçların bir gerçekliği temsil ettiğinden çok belirli bir yöntemsel çerçeve içindeki yapıların sayısal izdüşümü olarak görülmesi uygun olur. Tüm bu sınırlamalara rağmen çalışma, divan şiirinde üretim ve dolaşımı anlamada ilişkisel bir bakış açısının sağlayabileceği imkânları örnekleyerek hem klasik Türk edebiyatı tarihi yazımına katkı sunmakta hem de dijital beşerî bilimler perspektifine dayalı disiplinler arası bir analiz zeminine işaret etmektedir.

4. Tarihî Bağlamda Nitel Analiz

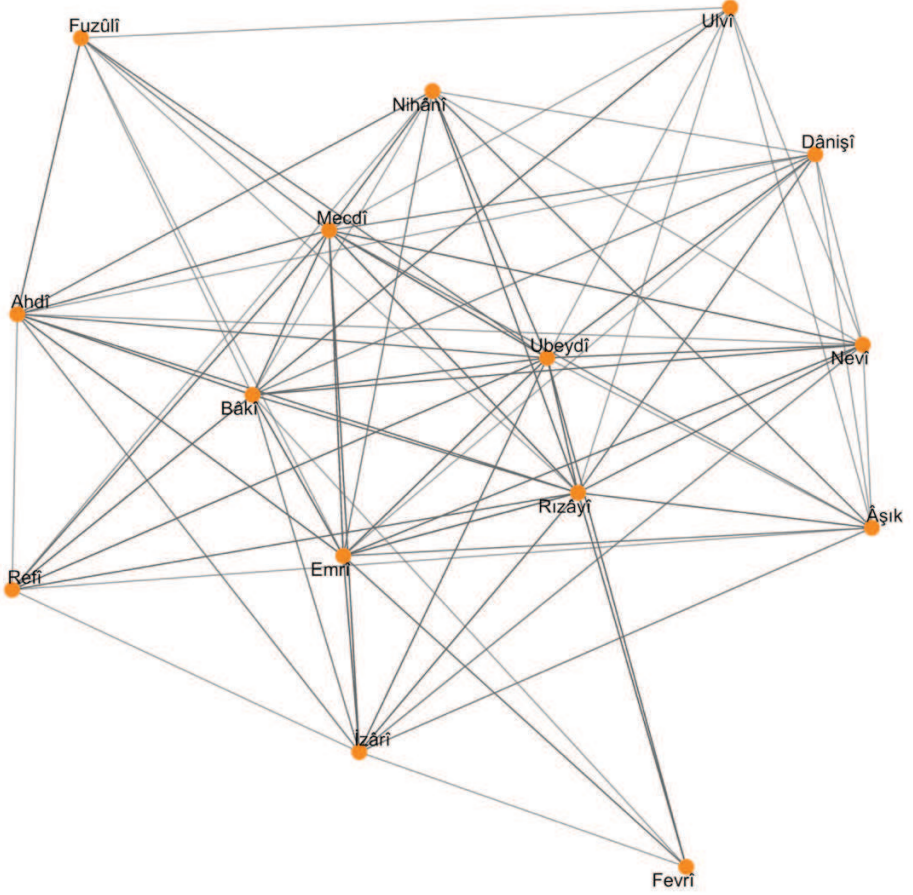
Nazîre ağına ilişkin nicel analizler, bazı şairlerin yapısal olarak merkezî konumlarda yer aldığını göstermektedir. Bu bölümde bu merkezî aktörlerin tarihî, sosyal ve mekânsal bağlamı nitel olarak yorumlanarak ağ modelinde tespit edilen yapısal eğilimlerin arka planı ortaya konulacaktır. Şairlerin eğitimleri, meslekleri, bulundukları şehirlerle kurdukları ilişkiler ve karşılıklı tanınırlıkları, nazîre ağı içindeki konumlarını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle ağın merkezinde konumlanan figürlerin büyük ölçüde Edirne ile doğrudan veya dolaylı biçimde ilişkililmesi, edebî etkileşimin mekânsal bir kümelenme üzerinden şekillendiğine işaret etmektedir.

4.1. Ağın Merkezindeki Şair Profilleri

Ağ analizine göre merkezde yer alan 15 figürün büyük bölümü Edirneli ya da Edirne’de yetişmiş şairlerden oluşmaktadır. Bu şairlerin aralarındaki edebî temaslar da Edirne merkezli bir edebî muhiti işaret etmektedir. Ahdî (ö. 1593-94), *Gülşen-i Şuarâ*’sında Mecdî’nin (ö. 1590-91) Edirne’deki evinin aynı zamanda bir şiir meclisi olduğunu ve burada birçok şairle tanıştığını belirtmektedir (2018, s. 265). Tezkiresinde Edirne’de bulunduğu sırada, Emrî’nin beğenilen bir gazeline bütün Edirne şairlerinin nazîre söy-

lediklerini ve Ahdî'ye de teklif ettiklerinde kendisinin de bir nazîre söylediğini aktarmaktadır (Ahdî, 2018, s. 100). Ahdî'nin ve diğer tezkire sahiplerinin bahsettiği bu edebî muhit, söz konusu şairlerin yalnızca münferit figürler değil bir edebî kamusal alanın aktif bileşenleri olduğunu düşündürmektedir (Aşık Çelebi, 2018, s. 333).

Şekil 5: Nazîre Ağının Merkezinde Yer Alan Şairler Arası Etkileşim Ağı

Nazîre ağının merkezinde yer alan 15 şairden 6'sı Edirne doğumludur: Emrî (ö. 1575), Mecdî (ö. 1590-91), Nihânî (ö. 1591-92), Ubeydî (ö. 1573), İzârî ve Dânişî. Bu figürler, hem şiir üretimi hem de kurdukları ilişkiler bakımından ağın merkezinde konumlanmaktadır. Bununla birlikte Edirne doğumlu olmamakla birlikte burada yetişmiş ya da bu şehirle doğrudan temas kurmuş şairler de bu merkezde yer almaktadır. Dimetoka doğumlu Rîzâyî'nin (ö. 1577) hocası Edirneli olduğundan Rîzâyî de çağdaşları tarafından Edirneli kabul edilmiş, kendisi de bundan mutluluk duymuştur (Ahdî, 2018, s. 75). Nevî (ö. 1599), Malkara doğumlu olmakla birlikte uzun yıllar

danışmend olarak Edirne’de kalmıştır (Atâî, 2017, s. 1134-1158). Ahdî ise bir süre Edirne’de bulunarak orada pek çok şairle dostluk kurmuştur (Ahdî, 2018, s. 76, 99, 146,). Refî, Edirne-İstanbul hattındaki Çorlu’dandır (Ahdî, 2018, s. 168). Ulvî (ö. 1585) ise İstanbul’dan olmakla birlikte Edirne çevresiyle güçlü bağlantılar kurmuştur.

Bu değerlendirme doğrultusunda, merkezî 15 şairden en az 9’unun Edirne ile yakın ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, nicel merkeziliğin yalnızca teknik bir ölçüt değil, aynı zamanda edebî ve mekânsal etkileşim açısından da anlamlı bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, ağın merkezinde yer alan şairlerin 10’unun doğrudan ilmiye sınıfına mensup olması dikkat çekicidir. Bu durum, yalnızca şairlerin meslekî kimliklerini değil, aynı zamanda XVI. yüzyılda klasik şiirin yapısını da yansıtmaktadır. Nazîre mecmuasının merkezinde yer alan figürlerin çoğunluğunun medrese kökenli olması, dönemin edebî alanında ilmiye sınıfının yükselen konumuyla yakından ilgilidir.

Bu eğilim, Selim Kuru’nun “Rûmî edebiyat”ın doğuşu tartışması çerçevesinde daha geniş bir tarihî bağlamda anlam kazanmaktadır. Kuru’ya göre, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun geçirdiği siyasal, bürokratik ve kültürel dönüşümü sonucunda, Türkçenin edebî bir dil olarak şekillenmiş ve “Rûmî edebiyat” olarak adlandırılabiliriz özgün bir yazınsal gelenek doğmuştur (2013, s. 549-577). Bu yeni geleneğin oluşumu, bürokratikleşmeyle de yakından ilgilidir. İmparatorluk coğrafyasına yayılan yeni kurulmuş medreseler yalnızca dinî ve hukuki bilgi üretimi açısından değil, aynı zamanda edebî bilgi üretimi açısından da merkezî bir rol oynamıştır. XVI. yüzyıla gelindiğinde şuarâ-yı Rûm, giderek daha fazla medrese eğitiminden geçmiş, Arapça ve Farsça klasik literatüre hâkim ve özgün Türkçe edebî metinler ortaya koyabilen ilmiye sınıfı mensuplarından oluşur hâle gelmiştir (Kuru, 2013).

İncelenen nazîre mecmuası da bu dönüşümün somut bir yansımasıdır. Ağın merkezinde yer alan isimlerin büyük çoğunluğunu, özellikle Rumeli kasabalarında kadılık gibi görevler üstlenmiş, ilmiye sınıfına mensup bürokratik elitler oluşturmaktadır. Nevî, Fevrî, Rızâyî, Ulvî ve Nevî müderrislik yapmış; Mecdî, Ubeydî, Âşık Çelebi ve Refî ise medreseden mezun olduktan sonra kasabât kadılığı kariyerine yönelmiştir (Ahdî, 2018). Mecdî ve Nevî’nin Sahn-ı Seman’dan ders arkadaşı olan Bâkî (ö. 1600), Kânûnî’yle (ö. 1566) yakın ilişki kurarak müderrislik kariyerinde ilerlemiş ve sonrasında yüksek ilmiye bürokrasisine dâhil olmuştur (Karaarslan, 2022, s. 107-129). İzârî ise divan katibi olarak kalemiye mesleğinde ilerlemiştir (Ahdî, 2018, s. 230). Emrî’nin medrese eğitimi yarıda bıraktığı tahmin edilmektedir (Sehî Beg, 2017, s. 175). Nihânî, Ubeydî’nin yanında yetişmiş, ardından sipahi taifesine katılmış ve sonrasında dervişliğe yönelmiştir (Riyâzî, 2017, s. 329-330). Bağdatlı iki hemşehri olan Fuzûlî (ö. 1556) ve Ahdî de ilmiye kariyerinde bulunmayan şairlerdendir (Ahdî, 2018, s. 240). Fakat bahsi geçen isimler her ne kadar ilmiye mensubu olmasalar da ilmiye mensuplarıyla yakın temasta olup şiir meclislerinde bir arada bulunmuşlardır.

4.2. Edirne'nin Edebî Atmosferi

Ahdî'nin Edirne'ye dair gözlemleri bu edebî merkeziliğin sosyal zeminini açıklar niteliktedir:

“Gerçekte, Edirne'nin suyu ve havası gönül açıcı ve neşe vericidir; hoş yaradılışlı toprağı sevgi doludur. Şehrin dört mevsimi ve dört unsur gibi mutedil ve latiftir; bütün halkı ehl-i dil ve kâmil insanlardır. Bu fakir misafir o diyarda kaldığı sürede şehrin seçkinlerinden sonsuz bir muhabbet ve şairlerinden tarifsiz bir cömertlik ve insanlık görmüştür ki bunları ifade etmek ve yazıya geçirmek kolay değildir.” (Ahdî, 2018, s. 75) ifadeleriyle Edirne'den sitayişle bahsetmekte; Edimelilere minnetini ifade etmektedir. Bu anlatı, Edirne'nin XVI. yüzyılda yalnızca siyasi değil, aynı zamanda edebî üretim açısından da önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Nitekim nazîre ağı üzerinde yapılan modülerlik analizinde Emrî çevresinde kümelenen topluluğun Edirneli aktörlerden oluşması, bu anlatıyı sayısal olarak desteklemektedir.

Nazîre ağı üzerindeki merkezî figürler ile Ahdî'nin doğrudan tanışıklık kurduğunu belirttiği şairler arasında yüksek bir çakışma görülmektedir: Mecdî, Emrî, Rızâyî, Refîî, İzârî ve Nevî. Bu isimler, hem tezkirelerde karşılıklı dostluk ve musahabet içinde anılmakta hem de sayısal analizde etkileşimlerin merkezinde yer almaktadır. Ağda çevresel konumda kalan bazı isimler (örneğin Ümîdî ve Dânişî) de benzer biçimde tarihî kaynaklarda daha sınırlı etkileşimlere sahip figürler olarak görünmektedir.

Edirne, yalnızca şairlerin doğduğu ya da yetiştiği bir şehir değil, aynı zamanda edebî bir muhit işlevi görmüştür. Bu durum, dijital yöntemlerle ulaşılan sonuçların tarihî kaynaklarla anlamlı biçimde örtüştüğünü ve nicel analizlerin edebî bağlamlarda da açıklayıcılık potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

4.3. Edirne'de Emrî Çevresinde Şekillenen Edebî Muhit

XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatında yalnızca İstanbul eksenli şiir üretimi değil, farklı bölgelerde teşekkül eden yerel edebî muhitler de dikkate değerdir. Bunların başında, Edirne'de Emrî etrafında toplanan şairlerin oluşturduğu edebî muhit gelmektedir. Muamma türünün diyâr-ı Rûm'da rakipsiz üstadı olarak görülen, tarih düşürme sanatındaki maharetiyle tezkirelerde övgüyle anılan Emrî (ö. 1575), döneminin en etkili ve bağımsız şiir figürlerinden biridir.

Emrî'nin etrafında toplanan şairler arasında Mecdî, İzârî, Ubeydî, Nihânî, Kâmî ve Kânî gibi isimler öne çıkmaktadır. Bu şairlerin çoğu Edirne doğumlu veya Edirne'de yetişmiş ilmiye bürokrasisinden isimlerdir. Ayrıca Edirne'ye kadı olarak tayin edilen Merhaba Çelebi ve Kınalızâde Ali Çelebi gibi bürokratların da bu muhitte temas hâlinde olduğu bilinmektedir. Mütevazı kitabet ve tevliyet görevlerinde bulunan ve hayatını yoksulluk içinde geçiren Emrî, hiçbir devlet büyüğüne kaside sunmayıp edebî şahsiyetinde bağımsızlığıyla öne çıkmıştır (Aşık Çelebi, 2017, s. 150). Tezkirelerde ise bu müstağni tavrı özellikle vurgulanmıştır (Riyâzî, 2017, s. 65).

Emrî'nin şiir tarzı, girift bir üslup içinde ince hayaller, yeni mazmunlar ve zarif kelime oyunları ile örülüdür. Şebistân-ı Hayâl olarak bilinen bu kapalı ve sanatkârâne üslup, İstanbul'da gelişen üsluptan farklı bir estetik anlayış ortaya koymuş ve Edirneli genç şairler üzerinde etkili olmuştur. Ancak bu tarzın saray çevresinde eleştirildiği de bilinmektedir. Talikîzâde'nin Şehnâme'sinde aktarıldığına göre, Kanûnî'ye birkaç kez Emrî'nin sanatlı ve özenle işlenmiş gazelleri takdim edilmiş, ancak sultan, gazelden beklenenin ifadede selâset (selâset-i edâ) ve hayalde nefaset (nefâset-i hayâl-i gamzede) olduğunu, mana uğruna nazmın perişan edilmesinin şiirin lefâfeti zedelediğini belirtmiştir (Saraç, 1993). Bu tutum, erken modern Osmanlı toplumunda farklı edebî eğilimlerin ve edebî zevklerin bir arada varlık gösterdiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

İstanbul merkezli edebî çevre ise başta Zâtî, Hayâlî, Bâkî, Basîrî ve Kândî gibi şairler etrafında şekillenmiştir. Bu şairler, özellikle Kanûnî Sultan Süleyman'ın himayesinde faaliyet göstermiş ve saray destekli bir şiir anlayışının taşıyıcısı olmuştur (Bkz. İnalçık, 2003). Bâkî, bu çizginin en güçlü temsilcisidir. Buna karşılık Emrî, saray ve devlet erkânıyla doğrudan bir temas kurmaktan imtina etmiş, Edirne'de bağımsız edebî muhitini oluşturmuştur.

4.4. Bâkî ile Edirne Muhiti Arasındaki Edebî Gerilim

Nevizâde Atâî'nin *Hadâiku'l-Hakâik*'ta aktardığına göre Bâkî, Edirneli şairlerin daveti üzerine Edirne'ye gittiğinde “Gerçekten de şehrinizin güzellikleri çoktur; fakat içinde adam yoktur.” şeklinde nezaket sınırlarını aşan bir söz söylemiştir (Atâî, 2017, s. 1183). Bunun üzerine hiddete kapılan başta Emrî ve Mecdî olmak üzere bir grup Edirneli şair, Bâkî'ye hicviyeler kaleme almıştır. Bâkî de bu hicivlere kayıtsız kalmamış, aynı tarzda karşılık vererek bu çekişmeyi büyüttüştür (Küçük, ss. 316-317).

Edirne çevresiyle Bâkî arasında yaşanan gerilim, karşılıklı atışmalar biçiminde görünse de aslında daha derin bir edebî ayrışmanın işaretçisidir. Zira Bâkî'nin ifadeleri başkent merkezli edebî hegemonyanın taşrayı küçümseyici bakışını da yansıtmaktadır. Bu sözün ardından Edirne meclisindeki şairlerin Bâkî'ye karşılık vermesi Edirne'de şekillenen bağımsız bir edebî çizginin kendini savunma biçimidir. Bu durum, merkezî edebiyat anlayışıyla yerel edebî topluluklar arasındaki mücadeleyi görünür kılmaktadır. Dolayısıyla mesele, basit bir polemikten çok süregelen edebî yönelim farklarının ve poetik konumlanmaların bir çatışması olarak okunmalıdır.

Bâkî'nin şiir alanındaki konumu, yalnızca estetik başarılarıyla değil, bu başarıları dönemin iktidar çevreleriyle kurduğu güçlü ilişkiler aracılığıyla meşruiyete dönüştürebilme becerisiyle açıklanabilir. Bourdieu'nün edebî alan kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde Bâkî, sahip olduğu kültürel sermayeyi (edebî ustalık) sosyal sermaye (saray himayesi, sultanla yakınlık, bürokrasiyle temas) aracılığıyla sembolik sermayeye çevirmiştir (Karaarslan, 2022, ss. 107-129). Bu dönüşüm, onu şiir alanında merkezî bir meş-

ruiyet figürü hâline getirmiştir. Ancak bu merkezîlik, edebî etkileşim biçimi açısından oldukça hiyerarşıktır. Örneğin Bâkî, nazîre ağında sayıca çok nazîre almasına rağmen bu etkileşimlerin çoğu tek yönlüdür ve karşılıklılıktan uzaktır. Onun çevresinde şekillenen yıldız tipi yapı, yüksek prestijli ancak çevresindeki şairlerin etkinliğini sınırlayan bir edebî model sunmaktadır. Bu durum, Bâkî’yi yalnızca güçlü bir sanatkar değil, aynı zamanda edebî alanda gücün merkezinde yer alan bir aktör olarak da tanımlar hâldedir.

Buna karşılık, Edirne muhitinde edebî üretim daha yatay ve kolektif bir yapıda gelişmiştir. Şairler arası ilişkiler yüksek karşılıklılık, yoğun iç etkileşim ve düşük hiyerarşi ilkelerine dayanmaktadır. Bu yapının merkezinde yer alan figürlerin daha dışa kapalı ve sıkı bağlı bir çevrede etkin olması, onların bir tür “yerel edebî özerklik” alanı kurduğunu göstermektedir.

Bu karşılık, Pierre Bourdieu’nün “edebî alan” kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir (Bourdieu, 1993). Bourdieu’ye göre edebî üretim, birbirine karşıt iki kutbun etkileşimiyle biçimlenmektedir: heteronom kutup, sanatın dışsal ödüller (siyasi destek, ekonomik kazanç, itibar) doğrultusunda üretildiği alan; otonom kutup ise sanatın kendi iç normları ve tanınırlık yapıları doğrultusunda şekillendiği alanı temsil etmektedir. Bu çerçevede Bâkî, şiirinin saray tarafından desteklendiği, sosyal sermayeye sahip bir edebî aktör olarak heteronom kutba yakındır. Emrî çevresi ise, sultana ya da devlet büyüklerine kaside yazmayan, bağımsızlığına düşkün ve şiirde kendi tarzını koruyan otonom bir edebî alana denk düşmektedir.

Edirne ve İstanbul çevreleri arasındaki bu karşılık, Osmanlı edebiyatının merkezî yapılarla sınırlı olmayan, çoğulcu ve çok merkezli doğasını ortaya koymaktadır. Emrî çevresinde gelişen yeni mazmunlara ve ince hayallere dayanan girift şiir dili; Bâkî çevresinde şekillenen akıcı, zarif ve siyasi olarak meşru sayılan üslup karşısında alternatif bir damar oluşturmaktadır. Bu karşılık, yalnızca bir edebî rekabet değil, aynı zamanda üretim ilişkileri, kültürel iktidar, sosyal tanınırlık ve estetik meşruiyet gibi dinamikleri de içeren daha geniş bir edebî alanın göstergesidir. Ağ analizinde Emrî çevresinin yoğun iç bağlantıları ve edebî etkileşim düzeyi, bu çevrenin kendine özgü bir edebî muhit oluşturduğunu göstermekte; bu durum tarihî metinlerle de örtüşmektedir.

Bu analiz, Osmanlı şiir tarihinin yalnızca estetik kategorilerle değil, kültürel üretim alanları, sosyal sermaye biçimleri ve tanınırlık üzerinden yeniden okunmasına imkân tanımaktadır. Böylece divan edebiyatı, tek bir merkez etrafında gelişen bir gelenek olarak değil; çok merkezli, çoğul, geçirgen ve zaman zaman çatışmalı edebî ağlar bütünü olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, nazîre ağına dayalı yapılan sayısal ve nitel analiz, yalnızca edebî ilişkilerin haritasını değil, aynı zamanda edebî alanın işleyiş mekanizmalarını da görünür kılmaktadır. Bu bütünlük, klasik edebiyat çalışmalarında ilişkisel modellerin yeniden değerlendirilmesine imkan tanımaktadır. Divan şiiri, bu okumayla birlikte metinlerarasılığın ötesinde aktörler arasında şekillenen konum alma süreçleriyle iç içe geçen çok katmanlı bir alan olarak yeniden tanımlanabilir.

4.5. Nazîre Mecmuasının Mürettibi Kim Olabilir?

Nazîre mecmuasının müellifini tayin etmek, yalnızca metin içi izlere değil, aynı zamanda edebî ilişkiler ağı, şiir meclisi dinamikleri ve mekânsal kümelenmeler gibi çok katmanlı verilere dayanılarak yapılabilir. Bu bağlamda, nazîre mecmuasında belirgin biçimde öne çıkan şairlerin konumları ve ilişkileri, mecmuanın tertip edeni hakkında anlamlı ipuçları sunmaktadır.

Nazîre ağı analizine göre, mecmuada en yoğun şekilde temsil edilen şairlerin önemli bir kısmı Edirne doğumlu ya da Edirne çevresiyle güçlü bağlara sahip figürlerden oluşmaktadır. Emrî, Mecdî, İzârî, Nihânî gibi şairler ağın merkezinde konumlanıp birbirleriyle sıkı etkileşimler içindedir. Ahdî'nin *Gülşen-i Şu 'arâ'*sındaki bilgiler ve bu şairlerin nazîre ağı üzerindeki karşılıklı ilişkileri, Edirne merkezli bir edebî muhite işaret etmektedir. Bu coğrafi yoğunluk, mecmuanın mürettibinin Edirne ile irtibatlı olduğu varsayımını güçlendirmektedir. Ayrıca, Emrî'nin ağda derece ve özvektör değerlerine bakıldığında en merkezî figür olarak öne çıkması, mecmuayı derleyen kişinin onu üstat kabul eden şairlerden biri olduğunu düşündürmekte ve mürettibin kimliğine dair önemli bir ipucu daha sunmaktadır.

Mecmuada temsil edilen şairlerin önemli bir bölümü ya ilmiye sınıfına mensuptur ya da ilmiye mensuplarıyla temas hâlinindedir. Özellikle kasabat kadılığı yapmış şairlerin şiir meclisleri kurdukları ve bu çevrelerde daha çok ilmiye mensuplarının yer aldığı, tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda sıkça aktarılmaktadır (Tolasa, 2002). Bu bağlamda mecmuanın tertip edeni, yalnızca Edirne merkezli değil; aynı zamanda ilmiye sınıfı içinden gelen biri olmalıdır.

Nazîre mecmuasında en fazla şiiri bulunan şairin Mecdî olması, doğrudan bir yapısal ipucudur. Mecdî hem nazîre sayısı hem de karşılıklı edebî etkileşim bakımından ağın merkezî figürlerinden biridir. Nitel analizde de görüldüğü gibi Mecdî'nin şiir meclisi olarak işlev gören evi, Edirne'de bir tür edebî merkez oluşturmuştur. Bu merkezilik, yalnızca etkileşim yoğunluğuyla değil, edebî tanınırlık ve sosyal sermayeyle de desteklenmektedir. Ayrıca, Mecdî'nin nazîre yazdığı bazı şairler -örneğin Ahî- tezkirelerde yer almamakta; bu da aralarındaki temasın kişisel tanışıklık düzeyinde olduğunu göstermektedir. Bu durum, Mecdî'nin nazîre mecmuasında doğrudan tanıdığı şairlere yer vermesiyle açıklanabilir.

Bu nazîre mecmuasının merkezi aktörlerinden biri olan tezkire sahibi Ahdî de muhtemel mürettiplerden biri olarak düşünülebilir. Fakat Ahdî'nin tezkiresinde bulunan çok sayıda nazîrenin mecmuada yer almaması, kendi nazîrelerinin dahi mecmuanın dışında bırakılmış olması, onun mürettip olma ihtimalini oldukça zayıflatmaktadır.

Son olarak, Ahdî'nin verdiği bilgilere göre (2018, s. 264), Mecdî'nin bir *Câmiü'n-Nezâir* tertip ettiği bilinmektedir. Elimizdeki nazîre mecmuası, bahsedilen *Câmiü'n-Nezâir* olmalıdır. Mecmuada şairler arası ilişkilerin mekânsal ve sosyal yoğunluğu, edebî etkileşimlerin merkezî figürleri ve tarihî ipuçları birlikte değerlendirildiğinde, bu nazîre mecmuasının müellifinin Mecdî olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

Bu çalışma, XVI. yüzyıla ait bir nazîre mecmuası üzerinden klasik Türk edebiyatındaki edebî üretimi sosyal etkileşimlerin yapılandığı ilişkisel bir alan olarak yeniden düşünmeyi önermiştir. Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle gerçekleştirilen nicel çözümler ve bu verilerin tarihî bağlamla birlikte yorumlanmasına dayanan nitel analizler, klasik edebiyatın yalnızca metin merkezli değil, aynı zamanda topluluk yapılı ve çok merkezli bir edebî dinamik içinde işlediğini ortaya koymuştur.

Nazîre ağının yönlü ve ağırlıklı bir modelle çözümlenmesi sonucunda, şairler arasında seçici ve yoğunluk bakımından sınırlı, ancak yapısal olarak geçişli ve modüler bir etkileşim ağı olduğu görülmüştür. Ağın merkezinde yer alan aktörler yalnızca şiir üretimi bakımından değil, aynı zamanda etkileşim kurma biçimleri ve sosyal konumlarıyla da öne çıkmıştır. Rızâyî, Emrî, Mecdî gibi figürler ağı hem şekillendiren hem de taşıyan aktörler olarak belirginleşirken Ahdî, Nevî ve İzârî gibi isimler farklı edebî kümeler arasında köprü işlevi görerek edebî içeriklerin dolaşımını mümkün kılan taşıyıcılar olarak tanımlanmıştır.

Modülerlik analizinde tespit edilen beş ayrı alt-topluluk, yalnızca edebî tercihlere değil; aynı zamanda sosyal, mekânsal ve kurumsal kümelenmelere işaret etmektedir. Bu kümelerin çoğu, karşılıklı etkileşimi yüksek, iç bağlılığı güçlü ve dışı açık yapılarıdır. Özellikle Edirne merkezli Emrî çevresi, edebî etkileşimin yatay işlediği ve karşılıklık düzeyinin yüksek olduğu bir edebî muhit olarak dikkat çekmektedir. Buna karşılık, Bâkî etrafında oluşan yapı ise daha çok hiyerarşik bir edebî çevreyi yansıtmaktadır.

Tarihî bağlamda yapılan nitel analizler, bu yapısal ayrışmaların yalnızca sayısal verilere değil, aynı zamanda dönemin edebiyat ortamındaki ilişki ağlarına da karşılık geldiğini göstermiştir. Edirne'nin edebî atmosferi, Emrî'nin önderliğinde şekillenen şiir çevresi ve bu çevrenin bağımsız edebî konumu; İstanbul merkezli, saray destekli, yüksek görünürlüklü ancak düşük karşılıklılığa sahip Bâkî çevresiyle karşılık içinde konumlanmıştır.

Çalışma aynı zamanda, nazîre mecmuasının mürettibi olarak Mecdî'yi işaret eden yapısal ve tarihî bulguları birlikte değerlendirerek edebî tanınırlık, etkileşim yoğunluğu ve biyografik veriler aracılığıyla bir edebî metnin derleyicisini ilişkisel yöntemlerle tespit etmenin imkânlarını da göstermiştir. Bu yönüyle, dijital beşerî bilimlerin sunduğu yönetsel imkânların, klasik edebiyat gibi araştırma sahalarında da özgün katkılar sunabileceğini örneklemektedir.

Bu çalışma, divan edebiyatının belirli sosyal gruplar, tarihî bağlamlar ve yapısal etkileşimler üzerinden şekillenen bir edebî alan olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal Ağ Analizi'nin sunduğu teknik araçlar ile tarihî arka plan bir araya getirilerek klasik şiirin üretim ve dolaşım mekanizmaları daha bütüncül bir çerçevede okunmuştur. Bu yaklaşım, klasik edebiyat çalışmalarında yapısal verilerin ve sayısal modellerin nasıl anlamlı tarihî sorularla bütünleştirilebileceğine dair bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Altuntaş, S. (2023). *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 9940 numarada kayıtlı Mecmua-i Nezâir'in (63a-135a) transkripsiyonlu metni ve MESTAP'a göre tasnifi*. [Master's thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi].
- Bağdatlı Ahdî. (2018). *Gülşen-i Şu'arâ* (S. Solmaz, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Nevizâde Atâî. (2017). *Hadâîku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*. (S. Donuk, Ed.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production: Essays on art and literature*. (R. Johnson, Ed. & Intro.). Columbia University Press.
- Edelstein, D., Findlen, P., Ceserani, G., Winterer, C., & Coleman, N. (2017). Historical research in a digital age: Reflections from the Mapping the Republic of Letters project. *The American Historical Review*, 122(2), 400–424.
- Edirneli Nazmî. (2017). *Mecma'u'n-Nezâ'ir*. (M. F. Köksal, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi. (2018). *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. (F. Kılıç, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve patron: Patrimonyal devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme*. Doğu Batı Yayınları.
- Kadushin, C. (2012). *Understanding social networks: Theories, concepts and findings*. Oxford University Press.
- Kara, E. E. (2019). *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 9940 numarada kayıtlı nazîre mecmuası (2a–62b): İnceleme-çeviri yazılı metin*. [Master's thesis, Kırklareli Üniversitesi].
- Karaarslan, A. (2020). *Diverging career paths and social networks: A cohort of the students with literary talent in the Sahn madrasas in the sixteenth century*. [Master's thesis, İstanbul Şehir Üniversitesi].
- Karaarslan, A. (2022). Yetenekli bir şair ve hırslı bir âlim-bürokrat: Bâkî'nin profesyonel kariyeri ve sosyal ağı. In H. Kaplan (Ed.), *Edebiyat yazıları III: Bu devr içinde benim padişah-ı mülk-i sühan: Bâkî kitabı* (pp. 107–129). Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Köksal, M. F. (2003). Nazire kavramı ve klasik Türk şiirinde nazire yazıcılığı. *Diriözler armağanı*, 215–290.
- Köksal, M. F. (2006). *Divan şiirinde nazire*. Akçağ Yayınları.
- Kuru, S. S. (2013). The literature of Rum: The making of a literary tradition (1450–1600). In S. Faroqi & K. Fleet (Eds.), *The Cambridge history of Turkey*. (Vol. 2, pp. 549–577). Cambridge University Press.
- Mecmûa-i Nezâ'ir. (n.d.). [Manuscript, TY 9940]. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.
- Péri, B. (2020). "... Beklerüz": 16. Yüzyıldan kalma bir osmanlı nazire ağı. *Kültürk*, 2, 47–79.
- Pervâne b. Abdullah. (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*. (K. A. Gıynas, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Riyâzî Muhammed Efendi. (2017). *Riyâzî's-Şuara*. (N. Açıkgöz, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Saraç, M. A. Y. (1996). Emrî'nin hayatı ve edebî kişiliği. *Türkiyat Mecmuası*, 20, 315–331.
- Sehî Beg. (2017). *Heşt Bihişt*. (M. Çavuşoğlu, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Tolasa, H. (2002). *Şehî, Lâtîf ve Âşık Çelebi tezkirelerine göre 16. yüzyılda edebiyat: Araştırma ve eleştirisi*. Akçağ Yayınları.
- Warren, C., Shore, D., Otis, J., Wang, L., Finegold, M., & Shalizi, C. (2016). Six Degrees of Francis Bacon: A statistical method for reconstructing large historical social networks. *Digital Humanities Quarterly*, 10 (3).
- Wetherell, C. (1998). Historical social network analysis. *International Review of Social History*, 43(56), 125–144.
- Yang, S., & Springer-Keller, F. (2017). *Social network analysis: Methods and examples*. SAGE Publication